
KOKEN IS MACHT:

EEN BESCHOUWING OVER DE BOT VAN GÜNTER GRASS*

Mirjam Janssen en Lies Feringa

Niet alleen wetenschappers hebben zich beziggehouden met de geschiedenis van het voedsel, ook de Duitse schrijver Günter Grass (1927) heeft zich erin verdiept. Het resultaat was het boek *De Bot*, dat in 1977 verscheen. Grass oogstte daarvoor al grote bekendheid met, onder andere, *De blikkentrommel* (1959), *Kat en Muis* (1961), *Hondejaren* (1963) en *Uit het dagboek van een slak* (1972). Onlangs vercheen de *Rattin*.

In het boek *De Bot* wordt de geschiedenis van de mensheid op een wel zeer ongebruikelijke manier verteld, namelijk aan de hand van de bereiding van het voedsel. Behalve een heleboel smakelijke en minder smakelijke recepten, levert dit een originele kijk op de man-vrouw verhouding op.

ARBEID GEDEELD

Wij-dat zijn rollen.

Ik en jij houden: jij de soep lekker warm-
ik de klare goed koel.

Op een dag, lang voor Karel de Grote,
werd ik mezelf bewust,
terwijl jij je enkel in stand hebt gehouden.
jij bent-ik word.

Jou mankeert nog steeds - ik moet hoognodig wéér.
Jouw kleine domein beveiligd-
mijn gigantische gok gewaagd.
Hou jij de kinderen zoet - ik ga dan nog snel even weg.

Arbeid gedeeld.

Hou eens de trap vast, terwijl ik opklim.

Je gegrien helpt niets, kom, ik zet vast de sekt in de

koeler.

Ga jij nou maar goed staan als ik er vanachter in wil.

Ach, mijn kleine dappere Ilsebil,
op wie ik op-en-top vertrouwen kan,
op wie ik trots wil zijn eigenlijk,
die met paar praktische grepen alles weer klaarklaar
maakt,
die zo'n schatje is schatje is,
terwijl zij innerlijk omschoolt,
heel anders vreemd anders en zich bewust wordt.

Hoe zit het: Mag ik je vuur blijven geven? (1)

Dit gedicht geeft in een notedop het belangrijkste thema van *De Bot* weer: de gespannen verhouding tussen de seksen.

Grass heeft het boek in de eerste plaats geschreven in reactie op de eisen en verworvenheden van de tweede feministische golf. Maar het kan ook op allerlei andere manieren gelezen worden: van kookboek voor smulpapen tot alternatief handboek voor historici. Wij zullen ons beperken tot de wijze waarop Grass door de culinaire geschiedenis te beschrijven zijn opvattingen over de vrouw en het feminisme weergeeft.

De Bot is een uiterst gecompliceerd epos waarin heden en verleden, feiten en fictie, proza en poëzie, ironie en ernst elkaar voortdurend afwisselen. Een steeds terugkerend sprookje dient de lezer tot leidraad.

HET SPROOKJE

Grass voert de gebroeders Grimm op als romanpersonages. Zoals bekend tekenden zij verhalen op uit de volksmond, die ze vervolgens uitgaven. In *De Bot* maken zij zich schuldig aan geschiedvervalsing door een tweede versie van het sprookje 'Van die visker en zien vrouw' opzettelijk te vernietigen.

De eerste lezing hiervan is beroemd. Een visser woont met zijn vrouwtje Ilsebil in een gammele hut, de 'pispot' genaamd. Ze hebben het arm. Tot de man op een dag een vis vangt die blijkt te kunnen spreken. Deze bot belooft de visser in ruil voor zijn vrijheid een wens te vervullen. En zo geschiedt. De vis wordt vrijgelaten en geeft de man wat hij verlangt. Als deze thuiskomt, blijkt Ilsebil niet tevreden. Zij laat haar man de bot uit zee terugroepen om nog meer te vragen. Haar hebberigheid kent geen grenzen: telkens stuurt ze haar echtgenoot terug tot grote ergeris van de bot. Als Ilsebil tenslotte "de macht van God" ambieert (2) wordt het de vis teveel. Woedend neemt hij alles wat hij gegeven heeft

weer af.

In de versie van het sprookje die de gebroeders Grimm ons onthouden zouden hebben, is het niet de vrouw, maar juist de man die steeds meer van de bot verlangt:

"in de oorlog onoverwinnelijk wil hij zijn. Bruggen over de breedste rivier, huizen en torens die tot in de wolken reiken, snelle wagens, voortbewogen niet door osse- of paardekracht, schepen die onder water varen, wil hij bouwen, belopen, bewonen, op hun doel afsturen. De wereld beheersen wil hij, de natuur bedwingen en opstijgen tot hoog boven de aarde".(3)

Ilsebil tracht haar man nog te kalmeren, maar tevergeefs. Als de visser wenst te kunnen vliegen, neemt de vertoornde bot alles weer terug.

Grass laat een aantal romanfiguren discussiëren over de vraag welk sprookje het geloofwaardigst is. Het vrouwelijke personage vertoont een voorkeur voor de laatste lezing. De mannen voor de eerste, zij zien in de tweede versie een bedreiging en vernietigen hem daarom.(4)

Een wijs oud vrouwtje merkt echter op dat "het ien en het anner saemen" de waarheid vormen.(5) En dat nu is waar Grass naar lijkt te zoeken. Hij probeert te nuanceren en samen te voegen, niet door alleen het overbekende - de geschiedenis vanuit het perspectief van de man - te beschrijven, maar juist door ook aandacht te besteden aan het onbekende. De 'tegengeschiedenis' ofwel: de belevenissen van de vrouw. En welke activiteiten kenmerken haar méér dan het bereiden van het voedsel en het bestieren van het huishouden?

DE BOT

Het boek verhaalt van een tijd dat de vrouwen meer op de voorgrond traden, namelijk in het Stenen Tijdperk toen er een matriarchaat bestond. De vrouwen bezaten drie borsten in deze tijd, waar aan ze eerst de zuigelingen stilden om daarna de mannen aan de borst te leggen. Alleen het moederrecht gold en al met al was het een milde geschiedloze tijd.

Dit veranderde toen de sprekende bot zich door een man liet vangen. Deze bot bood zijn diensten aan de man aan: hij wilde optreden als diens adviseur. Volgens de bot hadden de rechteloos gehouden mannen behoefte aan raad en goede woorden, daar zij zich in slaap lieten sussen en zuigelingen bleven tot op hun oude dag. En daar moest een einde aan komen, derhalve moesten zij zich weren tegen het matriarchaat, hun aandeel in de voortplanting opeisen en de wereld

veroveren. Kortom: de mannen moesten geschiedenis gaan maken. "Te lang waren zij aan de stillende borst gelegd, stilgelegd, te lang was het een stille tijd geweest." (6)

Maar het bleek niet zo eenvoudig om de man uit het veilige, bekende patroon te halen. Pas in de IJzertijd, toen de vrouwen hun derde borst verloren en de mannen niet langer gestild konden worden, werden zij onrustig en ontevreden met de situatie. De bot wakkerde deze ontevredenheid der mannen aan door te spreken over grootse daden van mannen elders in de wereld: mannen die zich al lang hadden bevrijd van het juk der vrouwen en voor wie de toekomst open lag. En ook de Pommerse mannen (het verhaal speelt zich grotendeels af in Pruisen rond de stad Danzig of Gdansk) werden echte mannen. De natuur werd bedwongen, kanalen werden gegraven, het land werd verdeeld, bezit werd nagelaten, er kwamen helden die nooit of te nimmer in bed wilden sterven, die de eer zochten omwille van de eer, en meer en meer en meer. En zo geeft het tweede, het verdwenen sprookje het ons bekende verloop van de geschiedenis weer.

Niet opgenomen in de geschiedenisboeken, maar minstens even invloedrijk waren de kookvrouwen. **Kookvrouw** is de term die Grass gebruikt voor kookster of kokkin. Hun geschiedenis wordt uit de doeken gedaan door de visser en ik-figuur die de bot in de vroege Steentijd voor het eerst ving. Deze man is onsterfelijk en vertelt zijn zwangere vrouw Ilsebil in de jaren '70 over zijn liefdesrelaties in vroegere tijden met elf kookvrouwen. Te weten: Auwa (Stenen Tijdperk), Wigga (IJzertijd), Mestwina (gestorven 997), Dorothea v. Montau (14e eeuw), Margaretha Rush (1498-1595), Agnes Kurbiella (1619-1689), Amanda Woyke (1734-1806), Sophie Rotzoll (1784-1849), Lena Stubbe (1848-1942), Sibylle Miehlau (1929-1963) en Maria Kuczorra (geb. 1949).

Doordat deze vrouwen de scepter over de keuken zwaaiden oefenden zij macht uit. Wij zullen enkele kookvrouwen de revue laten passeren.

DE KOOKVROUWEN

Mestwina leefde in de 10e eeuw en zij was kookster en priesteres voor haar Pruisische stamgenoten. Daarnaast kookte zij ook voor bisschop Aldabert van Praag en zijn gevolg die naar het gebied waren gekomen om de heidense bevolking te kerstenen. Mestwina was danig onder de bekoring van de bisschop en daarom zette zij hem de heerlijkste spijsen voor: "gonze, knollen, schapevlees, paddestoelen, honing en vis". (7) Zij hoopte dat de bisschop haar liefde er boven uit kon proeven, doch Aldabert at steeds met lange tanden, alsof iedere hap

een zonde en meteen een voorproefje van de hel was.

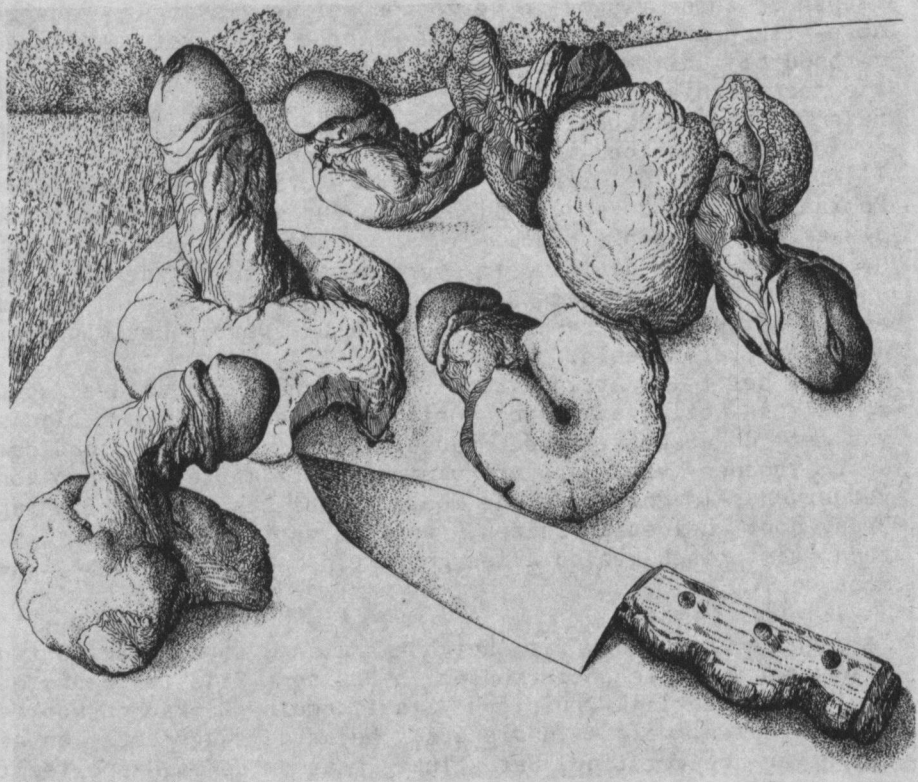
Tot op zekere dag Mestwina van 'vijf bologige dorskoppen' een vissoep kookte en deze met een heidense kracht op smaak bracht door haar barnsteenketting erboven te breken. Door het eten van deze soep veranderde de kuise Aldabert in een vurige minnaar en hij greep steeds opnieuw naar zijn kookvrouw. Maar het betekende tevens dat hij nu wekelijks de vissoep verlangde, doch dit was een gemakkelijk te vervullen wens voor de Pommersers daar zij nooit zonder vis zaten. Dit bewerkstelligden zij door een visgod te vereren. Daarvoor spiesden kinderen viskoppen op takken, waarmee ze dan langs de rivier liepen om zo de visgod te verzoenen met de visvangst. Vanwege deze viskoppen ontstak Aldabert echter in grote woede en verbood hij dit heidense gebruik. Mestwina, als priesteres, zag meer vernietigen dan de viskoppen alleen en zij werd razend. Toen Aldabert op een avond bij haar kwam eten, sloeg ze hem dan ook kloek met een gietijzeren pollepel dood. Het lijk werd in de rivier gegooid en vijf dagen later door Poolse soldaten gevonden bij een naburige Pruisische stam, alwaar het was aangespoeld.

Het lag voor de hand te veronderstellen dat de bisschop door deze heidense stam was doodgeslagen. Door verraad kwam echter de ware toedracht aan het licht, waarop Mestwina ter dood werd veroordeeld.

Maar het feit dat een vrouw de bisschop had doodgeslagen zou diens heiligverklaring verijdelen, daar zoiets strijdig was met de desbetreffende pauselijke bul, waarin stond dat door toedoen van een vrouw niemand het martelaarschap kon verwerven. Als datum van de moord op bisschop Aldabert van Praag door heidense Pruzzen, werd 12 april 994 vastgesteld, zodat historisch gezien alles gebeiteld zat en er een heilige meer was.

De zevende kookvrouw uit het boek, Amanda Woyke, leefde ten tijde van de grote hongersnoden in Pruisen. Zij was kookster op het Koninklijk-Pruisisch Staatsdomein Zuckau en kookte voor knechten, meiden, dagloners, bejaarde daggelders en de heren van de regering. Het gelukte haar om de aardappelteelt tot een Pruisische deugd te verheffen, waardoor de hongersnood in Pruisen een halt toe kon worden geroepen. Onderwijl schildte zij het gehele jaar aardappelen voor haar aardappelsoep waarmee ze haar werkvolk vol en verzadigd kreeg. Onder het schillen vetelde ze verhalen: "overleveringen over dat-gene wat ondertussen geschiedenis en oude schillen waren." (8)

Later, toen Amanda correspondeerde met Graaf Rumford, de uitvinder van het spaarfornuis en de naar hem genoemde armensoep, begon ze vooruit te lopen op de geschiedenis. Ze vertelde van supergaarkeukens voor het gehele volk, waar Prui-

sische aardappelsoep werd uitgedeeld. Niemand kwam daarbij iets tekort, de honger werd de wereld uitgeholpen. Inderdaad gelukte het Amanda om jaar in jaar uit het 78 personen tellende werkvolk van het domein Zuckau te voeden met haar aardappelsoep. Tevens bewerkstelligde zij dat er land verpacht werd aan het bezitloze horige werkvolk, dat er aardappels op verbouwde. (Later werd deze uitgifte door de heren weer teruggedraaid)

In geen enkele biografie over Graaf Rumford wordt melding gemaakt van de tweeëntwintig jaar durende correspondentie die deze man voerde met de kookvrouw Amanda Woyke. Pas in de twintigste eeuw komt deze briefwisseling in de openbaarheid. Graaf Rumford verzocht in zijn brieven Amanda om advies. Hij wilde net als in Pruisen ook in Beieren de aardappelteelt invoeren.

"Waar alleen ik verwonder van staa, waarde vriendin,
is hoe gij ongemeen snel tot goede gevolgen kwaamt.
Hoe hebt gij het traage landvolk zo rapide de teeling
van aardappels kunnen onderwijzen?"(9)

Amanda's adviezen, in de praktijk gebracht door Rumford, hebben geleid tot de aardappelteelt in Beieren en haar aardappelsoep werd verbasterd tot de bekende 'armensoep' van Rumford.

De achtste kookvrouw, Sophie Rotzoll, leefde van 1784 tot 1849. Als veertienjarig meisje was zij stapelverliefd op de zeventienjarige revolutionair Friedrich (Fritz) Bartoldy, die in navolging van het grote voorbeeld Frankrijk ook de revolutie in Pruisen wilde uitroepen. Doch zover kwam het niet daar Fritz, vanwege zijn revolutionaire activiteiten, veroordeeld werd tot levenslange gevangenisstraf. Sophie stuurde vanaf dat moment onafgebroken gratieverzoeken aan de verschillende machthebbers in Danzig, doch steeds zonder resultaat. Toen echter Napoleon Pruisen veroverde steeg haar hoop op een spoedige vrijlating van Fritz. Na de machtsovername diende zij daarom vol ijver haar gratieverzoeken in bij de door Napoleon benoemde gouverneur van Danzig, generaal Rapp. Deze, onder de bekoring van Sophie, zei haar toe dat de kwestie onderzocht zou worden. En van af dat moment kookte Sophie voor de generaal en zijn gasten.

Maar in al de jaren dat Sophie voor zijn eten zorgde veranderde er niets en langzaam maar zeker nam haar geloof in het Bonapartisme af, totdat zij het tenslotte geheel verfoeide. Ze zinde op wraak en als ze paddestoelen zocht voor het eten, ging ze niet alleen op zoek naar eetbare maar ook naar soorten die "politiek relevant" konden zijn.(10) Haar 'e-

ters' vermoedden niets. Zij hadden vertrouwen in Sophies gerechten met steen-, melk- en berkenzwam, de cantharellen en de bruine ringboleten.

Op een dag in 1813 vulde Sophie een 'ontbeende kalfskop' met allerlei giftige paddestoelen. Na de soep werd dit gerecht opgediend en Rapp sneed de kalfskop in soepele plakken en bediende zijn gasten. Zelf nam hij er echter niets van; iets waarschuwde hem dit niet te doen. Al snel ging het gif werken, de gasten werden onrustig, lawaaierig, opvliegend, agressief en brachten elkaar na een fikse ruzie om. Alleen Rapp, die niet van de kalfskop had gegeten, kon zich in veiligheid brengen. Toen even later het huispersoneel op het lawaai afkwam, vertelde Rapp dat een onschuldige discussie onder officieren tragisch was geëindigd. En zo werd de zaak in de doofpot gestopt. Wel adviseerde de generaal Sophie om enige weken vrijaf te nemen, om zich over het vreselijke gebeuren heen te zetten, waarop zij onderdook.

Ondertussen maakte Fritz in de gevangenis de Pruisische ondergang en de opkomst en ondergang van Napoleon mee, om tenslotte na 38 jaar opsluiting te worden vrijgelaten. Toen hij eindelijk naar zijn Sophie terugkeerde was hij echter alleen nog enthousiast te krijgen voor 'stooflappen met rode kool'.

De negende kookvrouw heette Lena Stubbe. Ze huwde tweemaal, in beide gevallen met een klassebewuste socialistische arbeider van de 'Klawitterwerf' te Danzig. Haar eerste man, Friedrich Otto Stobbe, stierf in de oorlog van 1870-1871. Haar tweede echtgenoot, Otto Friedrich Stubbe, verloor zij aan het begin van de Eerste Wereldoorlog.

Door beide mannen werd Lena iedere vrijdag -de betaaldag- geslagen, daar dit voor hun de manier was om zich nog enigszins te doen gelden. Lena liet alles gelaten over zich heen komen, omdat zij wist dat haar echtgenoot achteraf, altijd geplaagd door wroeging en vernedering, huilerig en vol spijt was. Daarenboven hield zij "van stoere mannen met een gevoelige inborst".(11) Ze stond altijd voor hun klaar met zorg, eten en begrip.

In 1885 braken er stakingen uit op de Klawitterwerf. Lena kookte voor de stakende arbeiders kool- en gortesoepen en beheerde daarnaast de stakingskas. In de vierde week van de staking werd er echter geld uit de stakingskas gestolen en moest de staking noodgedwongen worden beëindigd. Lena stelde zich onmiddellijk garant voor de aanvulling daar zij wist dat haar Otto Friedrich voor de diefstal verantwoordelijk was. Maar hoezeer Lena ook haar best deed om de daad te verdoezelen en tegenover Otto deed alsof zij geen vermoeden had, toch wist hij dat zij het wist. En omdat hij zich zo vernederd

voelde door haar inschikkelijkheid bleef hij haar slaan, om daarna weer in tranen uit te barsten. Daarop verkondigde hij zich zelf te zullen ophangen, doch dit soort verhalen kende Lena ook nog van haar eerste echtgenoot, dat hoorde er gewoon bij.

Toch vergiste zij zich, want op zekere dag hoorde ze lawaai in het schuurtje en had Otto zich zelf opgehangen. Nog net op tijd lukte het Lena om de strop door te snijden en om zo haar man van een gewisse dood te redden. Daarna kookte ze voor hem een soep van runderbotten waarin ze het touw met de strop en de spijker, waaraan dit alles was opgehangen, liet meetrokken. Aan het einde roerde ze er nog een ei en een beetje hennep door. Deze soep, die Lena iedere zaterdag aan haar Otto voorzette om een nieuwe verhänging te voorkomen werd al gauw bekend bij andere heren die zwak in de schoenen stonden. "Potentiële stropdragers"(12) nodigden zichzelf uit en Lena maakte voor hun een gezinspan spijker-en-stropsoep tegen betaling. Maar niet alleen deze soep stond dan op het menu, ook lamsschouder met dikke bonen, ganzepeper met roeben of West-Pruisische aardappelsoep met knoflookworst.

Al haar recepten noteerde Lena in haar **Proletarisch kookboek** waarmee ze de burgerlijke keuken trachtte te bestrijden. Want dit bracht de kokende arbeidersvrouw in de verleiding boven haar stand te gaan leven en maakte haar onzeker.

In mei 1896 kwam partijvoorzitter August Bebel naar Danzig en was hij ondermeer te gast bij de familie Stubbe. Lena zette hem de soep voor omdat er werd gefluisterd dat de voorzitter van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij vermoeid was. Lena wachtte geduldig tot de zwaar gedepri-meerde man het effect van de soep zou voelen, alvorens zij hem haar kookboek voorlegde. Bebel las het manuscript vluchtig door en loofde haar initiatief om de werkmansvrouw een leidraad te geven voor wat betrof het koken. Ook vond hij de historische verwijzingen bijzonder geslaagd. Bijvoorbeeld dat de invoering van de aardappel in Pruisen meer had veranderd dan de Zevenjarige oorlog. Maar toen Lena hem verzocht om een voorwoord bij haar boek te schrijven, daar zij als vrouw en als anoniem persoon geen uitgever kon vinden, weigerde hij. Want zoiets zou niet tot een politieke noodzaak gerekend worden en hij zou er zich waarschijnlijk belachelijk mee maken.

Lena stierf op 94-jarige leeftijd in het concentratiekamp Stutthof, waar zij tot aan haar dood soep uitdeelde in de keuken.

HET FEMINISME, OF: HET EINDE?

"Ach bot! Jouw sprookje loopt slecht af"(13), verzucht de schrijver. Met de mannen die zich gedragen hebben als de visser uit het tweede sprookje gaat het de verkeerde kant uit. Maar ook de vrouwen van tegenwoordig zijn niet op de goede weg.

De kookvrouwen uit vroegere eeuwen wisten zaken op een typisch 'vrouwelijke' manier gedaan te krijgen. Vanaf de Napoleontische tijd echter - Grass verklaart niet waarom-zat de klad erin. Vrouwen werden slecht behandeld en hun verdiensten te weinig erkend - zo werd het proletarisch kookboek van Lena nooit uitgegeven. Verbitterd begonnen ze meer en meer eisen te stellen. Maar op een verkeerde manier volgens Grass.

In de jaren '70 laat de bot zich opnieuw vangen. Dit keer door drie feministen. Hij vertelt hen dat hij de mannen sinds de jonge Steentijd van goede adviezen heeft voorzien, maar dat zij er desondanks - en vooral de laatste twee eeuwen-een puinhoop van gemaakt hebben. Zij lijken zich alleen nog maar te laten leiden door een dolgedraaide vernietigingsdrift. De bot heeft daarom besloten zich van hen af te keren en alleen nog de vrouwen van dienst te zijn.

De drie feministen weten niet wat ze hier mee aanmoeten en besluiten de bot voorlopig gevangen te houden. Na enig overleg met hun 'zusters' wordt de bot aangeklaagd voor alle ellende die vrouwen de afgelopen duizend jaar is aangedaan en hij moet voor een feministische rechtbank, het 'feminaal', verschijnen. Hier vertelt de bot - vanuit een groot aquarium - op wat voor een manier hij de mannen in het algemeen en de ik-figuur in het bijzonder, geholpen heeft. De gevolgen van zijn daden voor de levens van de kookvrouwen worden uitvoerig besproken. Het feminaal stelt dat zij het slachtoffer zijn geworden van de machinaties van de bot en met hem van de hele mannenmaatschappij. De vrouwen kunnen het niet eens worden over een gepaste straf. Daarom wordt het vonnis slechts symbolisch voltrokken: de leden van het feminaal eten alleen een soortgenoot van de bot - klaargemaakt door de enige man in het gezelschap, de ik-figuur - op, en smijten de graten naar de aangeklaagde. De bot zelf wordt vrijgelaten. Zoals voorgenomen zal hij alleen nog de vrouwen helpen.

Grass schrijft kritisch over de feministen. De verwijten die hij hen maakt dragen soms het karakter van kleine plagerijtjes. Zo constateert hij fijntjes dat op het feminaal vrijwel geen mannen worden toegelaten, behalve als er iets gerepareerd moet worden. Vaak is hij veel feller. Grass verwijt de feministen de geschiedenis verkeerd begrepen te

hebben en beschuldigt hen ervan de rollenpatronen om te willen draaien. Het sterkste voorbeeld hiervan is te vinden in het hoofdstuk 'Vaderdag'.(14) Op Hemelvaartsdag trekken alle vaders en zonen van West-Berlijn de stad uit om eens onder elkaar te zijn. Vier feministen doen dit eveneens. Ze proberen zich net als de mannen te gedragen door eveneens stoere kunstjes te vertonen en door - met behulp van een hulpstuk - net zo te plassen. Op de vrouwelijkste onder hen, Sibylle, wordt neergekeken. Zij moet het minderwaardige werk doen, te weten: koken en afwassen. Sibylle wordt zelfs door haar vriendinnen verkracht. Uiteindelijk rent zij alleen het bos in en wordt vermoord door een groep 'echte' mannen.

Ook de zwangere echtgenote van de ik-figuur dreigt door te slaan. Het koken en afwassen laat zij door haar man doen. Terwijl haar echtgenoot plannen maakt voor een gezellig gezinnetje en een huis met een lieflijk prieeltje, wil Ilsebil eigenlijk alleen maar op reis en houdt zij niet op steeds onmogelijke eisen te stellen. Aan het slot van het verhaal ziet zij haar man niet eens meer staan. De rollen worden omgedraaid, niet meer de vrouw vertegenwoordigt het eeuwige en constante, maar de man.

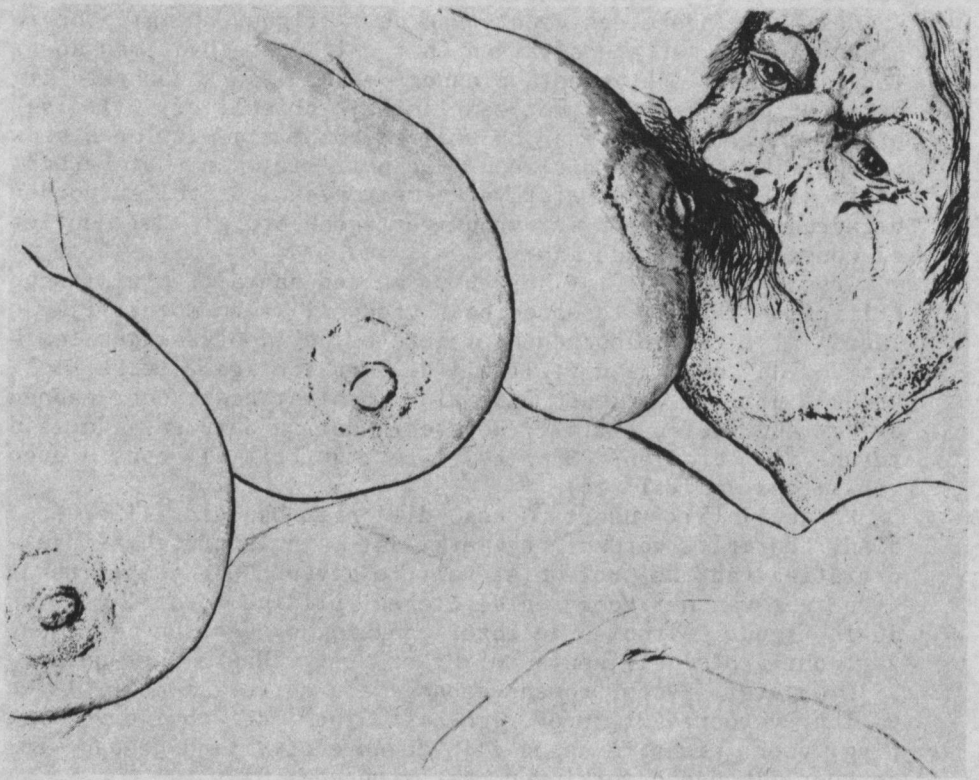
Grass lijkt - tot ergenis van een aantal feministische critici - de vrouw te manen haar vrouwelijke en moederlijke 'aard' niet te verloochenen. Tegenover de doorgeslagen feministen van deze tijd stelt hij de evenwichtige, sterke kookvrouwen uit het verleden, die zich beslist niet door mannen op de kop lieten zitten. Betekent dat nu dat Grass de tijd terug wil draaien? Sommige literatuurkritici constateren verwijtend van wel.(15)

Waarschijnlijk heeft Grass dit niet bedoeld. Allereerst dient echter te worden opgemerkt dat een waterdichte interpretatie van *De Bot* niet valt te geven. De gecompliceerde structuur van het boek en de tegenstrijdige opvattingen van de ik-figuur strooien de lezer zand in de ogen. De ik-figuur vertoont grote gelijkenis met Grass zelf. Hoewel het natuurlijk onjuist is om romanpersonage en auteur samen te laten vallen, veroorzaakt de overeenkomst toch de nodige verwarring: voor wiens rekening zijn de nu eens vijandige dan weer verheerlijkende opmerkingen over vrouwen?

Ook het slot van het verhaal is niet eenduidig te interpreteren. *De Bot* eindigt op drie manieren:

- 1) Het einde van de mannenmacht.
- 2) Het einde van vrouwen die zich als mannen gedragen.
- 3) De geboorte van de dochter van de ik-figuur en zijn vrouw en de vrijlating van de bot.

De eerste twee punten zouden op een pessimistische boodschap kunnen wijzen. De macht van de mannen is gebroken: ondanks hun technisch vernuft hebben ze geen oplossingen

kunnen vinden voor oorlog, honger en ellende. De vrouwen hebben de fakkel overgenomen, maar de geschiedenis dreigt zich te herhalen. Ze eisen het onmogelijke en slagen er evenmin in een betere samenleving tot stand te brengen.

Volker Neuhaus wijst erop dat het derde slot echter de mogelijkheid tot een optimistischere interpretatie in zich draagt.(16) Misschien zullen het pasgeboren meisje en de tot inkeer gekomen bot iets geheel nieuws tot stand brengen. "Misschien zijn we alleen maar vergeten dat er nog iets meer is. Een derde iets."(17) Er moet geen sprake meer zijn van rolverwisseling, rolpatronen dienen juist losgelaten te worden. We moeten niet meer naar het ene of het andere streven, naar een mannen- of vrouwenmaatschappij, maar een derde weg trachten te vinden:

"En zou voor drie borsten zijn gezeten
en kende meer dan alleen maar de ene, de andere tepel
en leefde niet meer dubbel: geen normale gespletene
en had niet de keus
en moest nooit kiezen de een óf de ander
en benijdde niet langer de tweeling
en voelde nergens die wens naar meer..."(18)

Aan welke interpretatie ook de voorkeur gegeven wordt, één ding is duidelijk: met *De Bot* relativeert Grass zowel de 'officiële' als de feministische geschiedschrijving. In het eerste geval is de vrouw per definitie onbelangrijk, in het laatste wordt ze dikwijls onderdrukt en zielig voorgesteld. In beide geschiedopvattingen is het alleen de man die heerst. Grass bepleit geen herstel van de oude verhoudingen, maar betoogt dat er geen reden is de zaken zo eenvoudig voor te stellen en het belang van huishoudelijk werk te onderschatten. Zeker tot de Industriële Revolutie konden vrouwen invloed uitoefenen: niet alleen kennis, ook koken is macht!

*De auteurs danken mevrouw drs. Ebels-Hoving voor haar kritische kanttekeningen bij een eerdere versie van dit artikel.

NOTEN

1. Grass, G., *De Bot*. Amsterdam, 1981, 45. (Oorspronkelijk: *Der Butt*. Darmstadt, 1977.
2. *Ibidem*, 402.
3. *Ibidem*, 31.
4. *Ibidem*, 402.
5. *Ibidem*, 403, e.v
6. *Ibidem*, 44.
7. *Ibidem*, 99.

8. Ibidem, 337.
9. Ibidem, 365.
10. Ibidem, 421.
11. Ibidem, 480.
12. Ibidem, 482.
13. Ibidem, 151.
14. Ibidem, 521, e.v.
15. b.v. Jeroen Scheifers in: DNL 28-4-1982.
16. Volker Neuhaus, Günter Grass, Stuttgart, 1979, 142-143.
17. Grass, G., De Bot, 17.
18. Ibidem, 30.

Restaurant

la crémaillère

Zuiderdiep 58-58a - 9711 HK Groningen
Telefoon 050 - 124466

*Lunch Menu f 30,-
(3 gangen)*

*Diner Menu vanaf f 37,50
(4 gangen)*

*Open: Di. t/m Vr. 11.30-15.00 uur
en 17.30-22.30 uur
Zat. vanaf 17.00 uur*